

מתן

על הפסח

התכנית השש-שנתית המקוונת
ללימוד שבועי של נביאים וכתובים

תהילים

מזמור ט

פתיחה:

מזמור ל' מושר או נאמר בקרב קהילות רבות בסיום הדלקת נרות חנוכה. הוא אף נאמר כ'שיר של יום' במשך כל ימי החנוכה. מקור מנהג זה במסכת סופרים יח, ג, שם נאמר כי בחנוכה אומרים מזמור זה כשיר של יום. הקשר האסוציאטיבי בין כותרת המזמור - "מְזֻמָּר שִׁיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת לְדָוִד" (א), - לבין חנוכת המקדש בימי החשמונאים, הוא שעומד בבסיס מנהג זה. המזמור עצמו נפתח בקריאה שהיא פועל יוצא של רגשות התודה הממלאים את לבו של הדובר "אַרְוַמְמָהּ ה'" (ב). המזמור נחתם בהבטחה שאמירת התודה תהיה תמידית "לְמַעַן יִזְמְרָךָ כְּבוֹד וְלֹא יִדָּם ה' אֱלֹהֵי לְעוֹלָם אֲוֶדְךָ" (יג). כפי שנראה בהמשך במרכזו של המזמור מופיעים תיאורים של 'צרה' - 'זעקה' - 'תשועה'. תיאורים אלה מופיעים פעמים ומחלקים את המזמור לשני בתים. בין שני הבתים מופיע פס' ז המתאר את מצבו התודעתי השגוי של בעל המזמור.

א **כותרת** מזמור שִׁיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת לְדָוִד

ב **בית ראשון** אַרְוַמְמָהּ ה' כִּי דַלִּיתָנִי וְלֹא שִׁפְחָתָ אִיבִי לִי.

ג ה' אֱלֹהֵי שְׁוַעֲתֵי אֱלֹהֵי וַתִּרְפְּאֵנִי.

ד ה' הֶעֱלִיתָ מִן שְׂאוֹל נַפְשִׁי חַיִּיתָנִי מִיָּרֵדִי בּוֹר.

ה זַמְרוּ לַה' חֲסִידָיו וְהוֹדוּ לִזְכָּר קִדְשׁוֹ.

ו כִּי רָגַע בְּאֶפֶס חַיִּים בְּרַצוֹנִי בְּעָרֵב יִלִּין בְּכִי וְלִבְקָר רָנָה

ז **פסוק ציר** וְאֲנִי אֶמְרָתִי בְּשִׁלְוִי בַל אֶמוּט לְעוֹלָם

ח ה' בְּרַצוֹנְךָ הֶעֱמַדְתָּה לְהַרְרִי עַל הַסְּתַרְתָּ פְּנִיךָ הָיִיתִי נִבְהַל.

ט אֱלֹהֵי ה' אֶקְרָא וְאֵל ה' אֶתְחַנֵּן.

י מֵה בָּצַע בְּדַמִּי בְּרַדְתִּי אֵל שְׁחַת הַיּוֹדֶךָ עֶפֶר הִיגִיד אֶמְתָּךְ

יא שְׁמַע ה' וְחַנּוּנִי ה' הִיָּה עֲזָר לִי.

יב הַפְּכֶתָ מִסִּפְדֵי לְמַחֹל לִי פִתַּחְתָּ שִׁקִּי וַתִּאֲזַרְנִי שְׂמֹחָה.

יג **הבטחה** לְמַעַן יִזְמְרָךָ כְּבוֹד וְלֹא יִדָּם ה' אֱלֹהֵי לְעוֹלָם אֲוֶדְךָ

1. מהו המסר המרכזי של המסמור וכיצד הוא מתקף בצורתו?

קורות הדובר מתארים סיפור של טלטלות ומהפכים: מעבר מאסון לישועה ומחיי שלווה לבהלה וצרה. השורש הפ"ך מופיע במזמור בפס' 12 "הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזני שמחה" ולאורכו שזורים ניגודים והפכים המשקפים את המסר העמוק שלו. התנועה הדו-כיוונית של שקיעה כלפי מטה מזה ומשיכה כלפי מעלה מזה תלויה ברצון ה'. עיינו בטבלא הבאה ועמדו על תרומתם של הניגודים השזורים במילים למסר הכולל של בעל המזמור.

שילי	חיובי
כי רגע באפו	חיים ברצונו
בערב יליו בכי	ולבקר רנה.
ה' העלית מן שאול נפשי חיייתי מירדי בור.	מה בצע בדמי בודתי אל שחת
הסתרת פניי הייתי נבהל	ה' ברצונו העמדתה להרי עז
כי רגע באפו	חיים ברצונו
ולא שמחת איבי לי	זמרו לה' חסידיו
הפכת מספדי	למחול לי
פתחת שקי	ותאזני שמחה
וזמרה כבוד	ולא ידם

2. מסמור תחינה או מסמור תודה?

במזמור מופיעות שבע מילות הודאה ומקובלת הטענה שמדובר במזמור תודה. עם זאת, עיון בתוכנו מעלה שסיווג זה אינו כה פשוט. כפי שמציין הרב סמט בספרו- עיונים בספר תהילים, ארבעת הרכיבים המופיעים במזמור: תיאור הצרה, תפילה לישועה, תיאור הישועה וההודיה עליה, יופיעו ברוב המקרים גם במזמורי תודה וגם במזמורי תחינה. ההבדל בין מזמורי תודה למזמורי תחינה לא נעוץ בתוכן אלא בעיתוי: מזמורי ההודיה נאמרים לאחר הישועה, לכן הם פותחים בלשון הודיה ושמחה, ומתוך הפרספקטיבה של ההודיה באים גם תיאורי הצרה והתפילה שקדמו לישועה. מזמורי התחינה לעומת זאת, נאמרים מתוך המצוקה. הם מדגישים את הצרה ואת התפילה לישועה וההבטחה להודאה מופיעה בסיומם.

- בחנו מה סדר הופעתן של ה'צרה' - ה'תפילה' וה'ישועה' בכל אחד מן הבתים.
- בדקו מהן נקודות הדמיון ומהן נקודת השוני בין שני הבתים: קורות בעל המזמור, הפניה אל ה', ההתייחסות למוות ותיאור המהפך.
- האם לדעתכם לפנינו מזמור תודה או מזמור משולב תודה ותחינה?

בית שני (ה-יב)

ה' בְּרָצוֹנָה הֶעֱמַדְתָּהּ לְהִרְרִי עַל הַסְּתֵרֶת פְּנֵיךָ
 הֵייתִי נִבְהַל (ח)
 אֵלֶיךָ ה' אֶקְרָא וְאֵל אֲדֹנָי אֶתְחַנֵּן (ט)
 מֵה בָּצַע בְּדַמִּי בְּרִדְתִּי אֶל שְׁחַת
 הַיּוֹדֶךָ עֶפְר הַיְגִיד אֲמַתְּךָ (י)
 שְׁמַע ה' וְחַנְּנֵי ה' הֲיִה עֲזָר לִי (יא)
 הַפְּכֶתָּ מִסְפְּדֵי לְמַחֹל לִי
 פִתַּחְתָּ שִׁקִּי וְתִאֲזַרְנִי שְׂמֵחָה (יב)

בית ראשון (ב-ו)

אֲרוֹמְמָךְ ה' כִּי דָלִיתִנִּי וְלֹא שִׁמְחֶתָּ אִיבֵי לִי (ב)
 ה' אֵלֶיךָ שׁוֹעֵתִי אֵלֶיךָ וְתִרְפְּאֵנִי (ג)
 ה' הֶעֱלִיתָ מִן שְׂאוֹל נַפְשִׁי חַיִּיתִנִּי מִיַּרְדֵּי בּוֹר (ד)
 זָמְרוּ לַה' חֲסִידָיו וְהוֹדוּ לְזִכְרֵ קִדְשׁוֹ (ה)
 כִּי רָגַע בְּאֶפֶס חַיִּים בְּרָצוֹנוֹ
 בְּעָרֵב יֵלִין בְּכִי וּלְבַקֵּר רָנָה. (ו)

קורות בעל המזמור
פניה אל ה'
התייחסות למוות
פניה לה'
תיאור המהפך

3. מרכיבות ומשניות של הפס' "ואני אמרתי בשלוי בא אמוס לצולס" (5)

מוסכם על הפרשנים שפס' ז הוא פסוק מרכזי. היעזרו במובאות בדברי הפרשנים המצוטטים להלן. מה התרחש בנקודת המעבר בין שני חלקי המזמור לפי כל אחד מן הפרשנים?
ראב"ע: והנכון: כאשר יקרה לבריא בגופו ובחזקתו שיחשוב שככה יהיה תמיד ולא יבוא לו חולי, שיחלש כח.
י' קליין: הבית השני הוא אוטוביוגרפיה אמונית רטרוספקטיבית של המתפלל שמפרטת ומרחיבה את הנאמר בבית הראשון.
ה' שניר: בבית השני אלוהים מעביר את בעל המזמור שיעור באמונה עד שהוא מתקן את חטאיו.

4. מהי הצרה שהתגלשה על בעל המשנור ומשמנה הוא ניצל?

במזמור מזכרות שתי צרות: הצלה מאויבים "ולא שִׁמְחֶתָּ אִיבֵי לִי" (ב), ורפואה ממחלה "ה' אלוהי שוועתי אליך ותרפאני" (ג). האם מדובר בשתי צרות או בצרה אחת? עיינו במקורות הבאים ובדברי המפרשים להלן.

- א. השורש הפ.א. מופיע במצבים שונים של תיקון ושיקום נפשי ופיזי כגון:
 מל"א י"ח,ל "וירפא את מזבח ה' ההרוס"
 ירמיהו ו'יד "וירפאו את שבר עמי על נקלה"
 תהילים ק"ג,ג "הסלח לכל עונכי, הרפא לכל תחלואיכי"
 ב. **רש"י:** ותרפאני - היא סליחת עוון.
 ג. **מלבי"ם:** המזמור כולו יוסד לתת הודאה בחלותו ויחי מחליו.
 ד. **המאירי:** ותרפאני - רוצה לומר, מחולי צרות האויבים והטרדותיהם ורוב מלחמותיהם עמי.

5. הכותרת ויחסה למשנור

נראה, כי הכותרת "מזמור שיר חנכת הבית לדוד" מורכבת משני חלקים: "מזמור - שיר חנוכת הבית - לדוד". המלים "מזמור לדוד", משמען: מזמור של דוד, היינו לפנינו מסורת האומרת כי דוד המלך חיבר את המזמור. לעומת זאת, המלים "שיר חנוכת הבית" באות ללמד על מטרת חיבור המזמור, או על שימושו: השיר נתחבר כדי לאומרו בעת חנוכת הבית. הבעיה המרכזית היא: באיזה בית מדובר כאן?
 בפרשנות נמצאו שלוש דעות עיקריות ביחס לשאלה זו: (א) מדובר בחנוכת ביתו הפרטי של דוד. (ב) חנוכת מקדש שלמה. או (ג) חנוכת בית המקדש השני.

עיינו בדעות השונות וחשבו כיצד כל פרשן מבין את הביטוי "חנוכת הבית", את הייחוס לדוד, ואת הקשר הפנימי בין גוף המזמור ובין הכותרת.

א. חנוכת ביתו הפרטי של המלך דוד:

ראב"ע תהילים ל,א: "והקרוב אלי: כי זה המזמור חברו בחנוכת ביתו בית ארזים, כי הכתוב לא הזכיר בית השם ... ואותו הזמן חלה דוד ויחי מחליו". ויאמר רבי משה: כי דוד התאבל כאשר אמר לו נתן כי הוא לא יבנה הבית לשם וכאשר אמר לו, כי שלמה בנו יבנה הבית אז התאזר שמחה תחת אבלו כי בנו כמוהו ולא יחרפהו האויב. ואמר: כי יגון הנפש נמשל לחולי הגון ויותר קשה, כדרך: רוח איש יכלכל מחלהו.

מלבי"ם: חנוכת הבית לדוד, ר"ל בית דוד העצמי, מעון נפשו שנתחנך בהירפאותו.

א' הכהן: מזמורנו פורם את תחושת הביטחון הגלומה במושג בית וחושף את השבריריות שבקיום האנושי.. משה מזהיר את העם מפני הסכנה האורבת להם במעבר מחיי נדודים במדבר ליישיבת קבע בארץ - סכנת הבורגנות: בית חדש וטוב, נכסים רבים, עלולים להשכיח מהם מי פעל כל זאת, ובשל מי הטובה הגדולה לה זכו; הבונה בית חדש עלול לחטוא בגבהות לב, ולומר - "כִּחְיִי וְעַצְמִי יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחֵיל הַזֶּה..." משה בנאומו מחזיר את ישראל אל תחושות המדבר ואפסות האדם מול איתני הטבע, משום שרק זכרון המדבר יביא את האדם להביט מעבר ל'אניותו'. משום כך, דווקא בשעת חנוכת הבית שר דוד על 'אניות' השקרית שאינה אלא מסך, שברגע היעלמו - נגלית לאדם האמת העגומה של חולשתו ואפסותו... את שירת דוד ניתן אם כן לראות כשירה על חנוכת ביתו שלו, בית הארזים המלכותי, אשר בשעת חנוכתו דורש ממנו לשוב ולזכור את אלוהיו.

ב. בית המקדש הראשון:

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה א: "אז ישיר משה... את השירה הזאת" וכי שירה אחת היא והלא עשר שירות הן, הראשונה שנאמרה במצרים שנ' השיר יהיה לכם כליל התקדש חג וגו' (ישעיה ל כט)... השמינית שאמר שלמה שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל א) וכי דוד בנאו והלא שלמה בנאו... ומה תלמוד לומר "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד"? אלא לפי שנתן דוד נפשו עליו לבנותו, נקרא על שמו. וכן הוא אומר: "זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה', נדר לאביר יעקב: אם אבא באהל ביתי, אם אעלה על ערש יצועי, עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב" (תהלים קלב א-ה)... הא לפי שנתן נפשו עליו נקרא על שמו.

רש"י: שיר חנוכת הבית - שיאמרוהו הלוים בחנוכת הבית בימי שלמה.

רד"ק: בזה המזמור זכר הבית, הזכיר בו סליחת פשעיו, שהיו חושבים אויביו שלא תתקיים לו המלוכה ולזרעו אחריו לעונש אותו עון. ואף על פי שנאמר לו על ידי נביא, כי בנו שימלוך אחריו הוא יבנה הבית (שמ"ב ז, יב-יז), לא היו מאמינים שיוכל להיות כי בן שיוולד לו מאותה האישה יהיה מלך ויבנה בית המקדש לה', שיהיה מקום סליחה וכפרה... וכיון שרצה האל כי בן שנוולד לו מאותה האישה יהיה מלך על כל ישראל, ידעו באמת כי נמחל לדוד אותו עוון מחילה גמורה ושלמה. והראה לשלמה צורת הבית לעיני כל ישראל, והתנדב הוא לבנין הבית והתנדבו בו בני ישראל לפניו. לפיכך חיבר מזמור שיר חנוכת הבית על זה הדרך, שהזכיר בו סליחת חטאיו שהיא רפואת נפשו...

ג. חנוכת הבית בזמן בית שני:

ראב"ע: ויש אומרים: בחנוכת הבית השני או השלישי, כי דמה ימי הגלות לימי החולי כאשר אפרש.

הרחבה: מסאור לכל עונה מאת פרופ' יצחק קליין

מזמור לכל עונה

מזמורנו נתחבב הן על חז"ל והן על כלל ישראל במידה כזו, עד כי השתמשו בו במשך הדורות למגוון של מטרות נוספות. במסכת שבועות (ב, ב) שנינו:

שאינו מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים ובסנהדרין של שבעים ואחד ובשתי תודות ובשיר ובית דין מהלכין ושתי תודות אחריהם וכל ישראל אחריהם.

והגמרא (שם טו, ע"ב) מפרשת את משנתנו כדלהלן:
תנו רבנן: שיר של תודה - בכנורות ובנבלים ובצלצלים על כל פינה ופינה ועל כל אבן גדולה שבירושלים, ואומר ארוממך ה' כי דליתני וגו', ושיר של פגעים (תהילים צ"א).
משמע כל אימת שהוסיפו לירושלים או למקדש בניין חדש, נהגו לשיר את מזמורנו בחנוכתו. שימוש אחר שנעשה במזמור בתקופת בית שני היה במעמד הבאת הביכורים. המשנה מתארת את הבאת הביכורים כך:
מסכת ביכורים (ג,ד): החליל מכה לפניהם עד שמגיעין להר הבית הגיעו להר הבית אפילו אגריפס המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה הגיע לעזרה ודברו הלים בשיר ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי (תהילים ל).
לאור הפירושים האלגוריים שהובאו לעיל, אין לתמוה על שימוש של מזמורנו בעת הבאת הביכורים. שהרי הזורע את שדהו והנוטע את דפנו, בעמל ובחוסר בטחון, משול לחולה. והקוצר את תבואתו והבוצר את ענביו זוכה להביא מהם ביכורים לכהן, משול למי שנתרפא ממחלתו ככתוב: "הזרעים בדמה ברנה יקצרו" (תהילים קכ"ו,ה).
הנה כי כן מזמורנו הקצר והיפה, נתחבב על הדורות השונים עד אשר השתמשו בו בכל עת מצוא. אף כיום אנו נוהגים לומר מזמור זה כל אימת שאנו חונכים בניין ציבורי או בית פרטי, ובמנהג זה אנו הולכים בעקבות קדמונינו ורבותינו הראשונים. לימים נקבע המנהג לומר את המזמור כל יום בתפילת שחרית, בתחילת "פסוקי דזמרא", משום שכתוב בו "ולבקר רנה".
ראינו כי לפי פשוטו של מקרא, המזמור הוא שיר תודה של יחיד על רפואה ממחלה קשה. אין להניח כי כבר בימי בית ראשון הוצא מידי פשוטו, ושרו אותו בעת חנוכת הבית. מסתבר יותר כי בתקופת שיבת ציון, בשוכם מן הגלות, נעשה במזמור זה שימוש משני בפעם הראשונה: שרו אותו בעת חנוכת בית המקדש השני, ולכך רומזות מלות הכותרת "שיר חנוכת הבית". ה"אני" המדבר במזמור נתפרש כ"אני" קולקטיבי, על עם ישראל כולו, המחלה המתוארת בו הובנה כמשל לגלות בבל, והרפואה - כגאולה מן הגלות. הפירוש החדש - האלגורי של המזמור, הפך אותו ממזמור תודה פרטי למזמור תודה לאומי, וקיבל את הכותרת הנוכחית. מעתה ואילך, הופקע המזמור מרשות הפרט, ושימש כמזמור לאירועים ציבוריים שונים, כגון הבאת ביכורים, הוספת בנייה בעיה, זכר לחנוכת הבית בימי המכבים ועוד. בהתאם לכך דרשו חז"ל את פסוקי המזמור על מאורעות שונים של פורענות וגאולה שאירעו לאבותינו בימי בית שני.
השימוש במזמורינו להזדמנויות שונות הוא לגיטימי. אך עלינו לזכור שהפירוש שאנו נותנים הוא אלגורי. ראייה לכך שתפקידו המקורי של המזמור לא נתבטל ולא נשתכח, היא העובדה שגם כיום נוהגים לומר מזמור זה בתפילה על חולי ישראל.

ביאורי מילים:

- (א) חנוכת - התחלת הדבר שעתיד לעמוד בה קרוי חנוך בלשון המקרא.
(ב) אַרוממך - אספר גדולתך.
דְלִיתָנִי - העלית אותי, מלשון לְדָלוּת, כשם שדולים ומעלים את המים ממקום נמוך ועמוק למקום גבוה.
וְלֹא שִׁמַּחְתָּ אִיבֵי לִי - לא גרמת לאיבי לשמוח למפלתי.
(ד) הָעֲלִיתָ מִן שְׂאוֹל נַפְשִׁי - הצלת אותי ממוות.
חַיִּיתָנִי מִיָּרֵדִי בֹר - החיית אותי ובכך נמנעה ממני הירידה אל השאול.
(ו) כִּי רָגַע בְּאִפּוֹ - כעסו וזעמו של ה' אורכים רק רגע, זמן מועט.
חַיִּים בְּרִצּוֹנִי - ולעומת זאת, זמן הרצון של ה', אורך כשנות חייו של אדם. או גם, ברצונו הוא מעניק לאדם חיים.
בְּעֶרְבַּי לֵינִי בְּכִי וְלִבְקָר רָנָה - האדם ההולך לישון בבכי, יקיץ אל שירת ישועתו בבוקר.
(ח) בְּרִצּוֹנְךָ הֶעֱמַדְתָּה לְהַרְרֵי עֵז - כאשר רציתי חיזקת אותי כהר גבוה וכמבצר.
הִסְתַּרְתָּ פָּנֶיךָ הַיִּתִּי נִבְהַל - אבל כאשר הסתרת פניך ממני בעת כעסך, נבהלתי.
(י) מֵה בָצַע בְּדַמִּי בְּרִדְתִּי אֶל שַׁחַת - מה התועלת במותי, ברדתי אל השאול (=שחת).
הַיּוֹדֵךְ עֶפְרָה הַיְגִיד אֲמַתְךָ - האם המת, בהיותו באדמה, יכול להודות לך ולשבח אותך? ב'עפר' כאן הכוונה למת.
(יג) לְמַעַן יִזְמְרְךָ כְּבוֹד וְלֹא יֵדֵם - על כן, ישירו לך שירי כבוד ותהלה ללא הפסק, כדי שהנפש שבי שנקראת בשם כבוד יוכל לזמרך.